

HENOC, TESTIMONI DEL DARRER DIA AL BRODAT DE LA NOVA CREACIÓ DE L'APOCALIPSI DE LA CATEDRAL DE GIRONA

RAMON GALDON I GARCIA

Anem a ampliar el que vam dir a l'article publicat als Annals de l'Institut d'Estudis Gironins¹, respecte d'Henoc al Brodat. Estudiant la seva presència al Còdex del Comentari de l'Apocalipsi de la catedral de Girona², els continguts de les il·luminacions i el mateix text de Beat de Lièbana, ens ajudaran a situar el motiu de la presència d'Henoc al Brodat de la Nova Creació de la catedral de Girona. Anem a veure com Henoc i Elies són perfectament identificats al Còdex com als dos testimonis esmentats al Llibre de la Revelació, 11, 3-14.

Ens referim, concretament, al text del *Praefatio* i a les tres il·luminacions corresponents als fol 163r, fol 166r i fol 167v³, de l'esmentat Còdex.

Al *Praefatio*, Beat diu que segueix els comentaris de Victorí⁴, de Ticoni⁵, d'Isidor i de Gregori el Gran i dels quatre, segueix especialment

¹ GALDON I GARCIA, RAMON. *Henoc al Brodat de la Nova Creació de Girona*. Girona. ANNALS DE L'INSTITUT D'ESTUDIS GIRONINS. Vol. XLIV. 2003. Pàg. 103-132.

² A partir d'aquí el citarem com el "Còdex", quan ens referim al de Girona.

³ *Beati In Apocalipsin Libri Duodecim. Companion to the Facsimile Edition of the Codex Gerundensis*. Edició de SANDERS, HENRY A. Madrid. EDILAN, S.A. SERIES B: ARTISTIC CODICES. 1976

⁴ VICTORI DE PETTAU. *Commentarii in Apocalypsim editio et recensio Hieronymi una cum posteriorum additamentis*. Ed. HAUSSELEITER, J. CSEL 49, 12-154. A Migne: PLS I, 102- 174.

⁵ *The Turin Fragments of Tyconius, Commentary on Revelation*. Ed. LO BUE, F. Cambridge 1963 i Pl. 18, 15-66; *The Book of Rules of Tyconius*. Edició de BURKIT F. C. Cambridge. UNIVERSITY PRESS, 1894.

Ticoni. Aquest és un escriptor herètic, és donatista⁶; va fer un comentari de l'Apocalipsi sense cap mena de referència històrica i va defugir la posició qui-liasta⁷, però adherint-se a una exegesi estrictament espiritualista com corresponia a qui pertanyia a l'"església dels sants", tal i com ells mateixos l'anomenaven.

En aquest treball sortim de tota atribució o comprensió d'un contingut pagà respecte de l'*Annus* situat al mig de les quatre estacions, en el Brodat de la Catedral de Girona. Ens referirem, breument, al paganisme romà, a la representació de l'*Annus* figurat en un home, nu o vestit, jove, dins un cercle on són representats els signes del zodíac, aquesta imatge és associada a *Aeternitas* i després a l'*Aiôn*. En els temps en què el culte de l'emperador divinitzat s'expandeix per l'imperi, sota l'emperador Tàcit (275-276) la mateixa imatge apareix amb la inscripció *Aeternitas*. L. Foucher assenyala un bronze d'Alexandre Sever, amb la llegenda *Tempum Felicitas*, on ell és coronat per una Victòria, assegut sobre un globus estrellat, té a la mà el cercle zodiacal que creuen les estacions i, a la dreta, el geni de l'Any amb un ceptre; conclou que aquesta representació del cicle zodiacal portat per un geni i les quatre estacions, són presents fins al tercer quart del segle III. Insisteix en l'exposició del poder de l'emperador capaç d'assumir la renovació dins el ritme continu de les estacions, assegurant la prosperitat i la felicitat universal. Després de Tàcit, sota Probus (277-282), el geni i el zodíac són encara associats a aquesta noció de renovació, car la llegenda que porta diu *Annus novus*. Tot seguit forneix exemples que són el contrapunt dels anteriors i diu quelcom important: "*que l'eternitat esdevé aleshores una virtut de l'emperador, els cortesans s'adrecen a ell donant-li el títol de Vostra Eternitat*". Cal assenyalar, a partir del s. III, la progressiva assumpció, primer pels emperadors i més endavant per esglaons inferiors a ell, dels atributs de les divinitats o demiürs pagans, per tal d'exercir el poder.

L. Foucher però, creu que es tracta de l'inici d'una nova concepció, d'una època on les estacions, filles de l'Any, comencen a ésser assimilades a

⁶ És una heretgia sorgida després de la persecució de Diocleciana. Donat negava als clergues lapsi poder exercir vàlidament el seu ministeri i administrar els sagraments: baptisme, eucaristia, ordres sagrades... Rebutjava que l'Església fos participada per pecadors, i com que ell i els seus no eren pecadors, es considerava l'única veritable i veritable església dels "sants".

⁷ Per a ells la fi del món seria quan s'acomplissin els 6.000 anys de la Creació. Després d'haver eliminat el reialme de l'Anticrist, existirà un regne de mil anys.

les quatre edats de la vida humana, com es trobarà més tard a Quintus d'Esmirna o a Claudià. Res no permet creure que, sota els Antonins i els Severs, la imatge del Zodíac a les monedes estigui en relació amb el gran Any dels estoics i per tant no es pot donar sistemàticament el nom d'*Aiôn* al geni de l'any, a l'*Annus*. Segons el seu criteri, per cercar i comprendre la iconografia pagana que representa realment l'*Aiôn*, ha de fer-se a partir dels documents que l'anomenen així⁸.

ELS DOS TESTIMONIS AL COMENTARI DE BEAT DEL CÒDEX DE LA CATEDRAL DE GIRONA.

La identificació d'Henoc al *Praefatio* no es fa immediatament. Abans de la identificació d'Henoc com a l'altre testimoni, el text que correspon al comentari d'Ap 1, 3: "*Enviaré els meus dos testimonis vestits de sacs, a profetitzar durant mil dos-cents seixanta dies*, només parla d'Elies, la seva referència a Henoc no existeix. De l'altre testimoni es limita a dir primer: "*Hi duos testes lex est et evangelium, amicti ciliciis quia penitentiam praedicant, verum in finem de Elia et qui cum eo venturus est dicit...*"⁹. El mateix succeïx quan parla d'Ap 11, 4: "*Hi sunt duae olivae et due candelabra, haec secundum litteram de Elia diximus, se nunc spiritualiter*"¹⁰.

Però més endavant al *Praefatio* del Comentari a l'Apocalipsi de Girona, trobem aquest text "... *Et vincet eos et occidet eos. Hoc antichristus cum suis ministris spiritualiter in ecclesia facit. Vincet eos, qui opera mala faciunt. Occidet eos, qui Christum praedicant et a malis non recedunt, quia qui legem et evangelium non observat, tamquam antichristus Eliam et Enoc occidet...*"¹¹. És aquí on Henoc és ja identificat, al text del Còdex, com a un dels dos testimonis.

De fet Gregori el Gran, escriu, parlant dels temps de l'Anticrist comentant Ez 3, 25-26: "*Sed quia, Enoch et Helia praedicante, multi es his tunc ex*

⁸ FOUCHER, L. "Annus et Aion" a "Le temps chez les romains. Aiôn". Pàg. 196-203. Paris. Editor CHEVALIER, R. 1976.

⁹ *Beati In Apocalipsin. Praefatio*, IV, 71.

¹⁰ *Beati In Apocalipsin. Praefatio*, IV, 73.

¹¹ *Beati In Apocalipsin. Praefatio*, IV, 78.

Iudaeis in infidelitate remanserint ad cognitionem ueritatis redeunt... Cum autem locutus fuero tibi, aperies os tuum, et dices ad eos: Haec dicit Dominus Deus. Tunc enim velut in extremo os prophetae aperitur, cum in praedicatione Enoch et Heliae a Iudaeis ad fidem redeuntibus prophetia sacri eloquii de Christo fuisse cognoscitur..."¹²,

No tornem a trobar Henoc al *Praefatio*; l'altre testimoni que acompanya Elies és, a partir d'aquí, esmentat de forma genèrica: "... si pro Elia et qui cum eo venturus est diceretur..."¹³. Beat, a diferència de qui fa la interpolació anterior on s'esmenta Henoc, no coneix la identificació d'Henoc com l'altre testimoni del capítol 11 del Llibre de la Revelació. Aquest fet no és estrany atès que parts del Comentari de l'Apocalipsi han estat afegides amb posterioritat a la primera edició de Beat. Aquest és el cas del text referent als dos testimonis, inclòs al Llibre V del Comentari del Beat.

Un cop acabat el *Praefatio*, el text de Beat que ens comenta el capítol 11 de l'Apocalipsi, concretament els versets del 3 al 7, es troba al Liber V, 11, 6 en el seu text continua identificant els dos testimonis amb la Llei i l'Evangeli, com havia fet Cesari d'Arlès al seu Comentari de l'Apocalipsi, fet seguint també Ticoni. Beat, més endavant, ens dóna com a possibles testimonis Elies i Eliseu, o Elies i Moisès, o el mateix Jeremies, però ell mateix reconeix que aquests "*sed utriusque mortui sunt*", com ens recorda el text de l'*Explanatio*, no poden ser ni Eliseu ni Moisès el segon testimoni¹⁴. Tenim doncs un text, el *Praefatio*, on s'identifica Elies com a un dels dos testimonis, i també Henoc i més endavant, dins el Llibre V, és identificat Elies, però no pas Henoc.

El comentari, més endavant, diu: "*Unde excluditur omnis suspicio quorundam, qui putant hos duos testes duos viros esse, hoc est, Eliam et qui cum eo venturus est; et adventum Christi caelum in nubibus ascendere*"¹⁵.

Així, doncs, al Beat de la catedral de Girona, Henoc només és identificat per una interpolació posterior al text de Beat, com hem dit, al *Praefatio*, on és reconegut com un dels dos testimonis del capítol 11 del Llibre de la

¹² GREGORI EL GRAN. *Homiliae in Hiezechielem Prophetam*, 1 Homilia 12, 9. Ed. ADRIAEN, MARCUS. Turnholt. BREPOLIS. 1971.

¹³ *Beati In Apocalipsin*. Praefatio, IV, 96.

¹⁴ *Beati In Apocalipsin*. V, 11, 6; 20- 23.

¹⁵ *Beati In Apocalipsin*. V, 13, 4

Revelació. Al nostre article, abans citat, hem donat els antecedents d'escrits on Elies i Henoc són identificats com els dos testimonis. Si tenim ben datat el Beat de Girona, a l'any 975, podem afirmar que per aquestes dates a Hispània encara era coneguda la identificació d'Elies i Henoc com als dos testimonis de l'Apocalipsi.

Però podem afegir quelcom més: el manuscrit Escorialensi R. II. 18 del s. IX respecte de la part uncial H i respecte de la part –O– en minúscula de principis del s. IX i el Cordubensi BC1, datat al segle X o XI, contenen tots dos un text amb el següent títol *Indiculus de Adventu Enoch et Eliae*, i dins del text: “*Quan ad predicationem Helie et Enoch in tribus annis et sex mensibus Iudei in Iherusalem credituri erunt, et completis tribus annis et sex mensibus solvetur Satanas de carcere suo, et intrabit in illum hominem filium perditionis, qui dicitur Antixps... et tunc primus veniet ad Iherusalem ubi sunt Enoch et Helias et occidet eos Antixps, et iacebunt corpora eorum in platea civitatis...*”¹⁶. J. Fontaine ens diu en relació del mss Escorialensi R. II. 18, que aquest mss, pot ser d'origen mossàrab i arribat a Oviedo portat per fugitiu dels àrabs, quan aquests deixen la seva actitud tolerant i passen de la desconfiança a la persecució oberta. J. Fontaine no exclou que, concretament l'any 857, Eulogi de Còrdova l'hagi portat i fet objecte de bescanvi per altres manuscrits¹⁷.

En tot cas tenim, respecte del primer manuscrit, Escorialensi R. II. 18, situat en territori no dominat pels àrabs i abans de fer el Còdex al monestir de l'Escalada l'any 975.

Cesari d'Arlès (s. VI), que és tributari del comentari de Ticoni, quan tracta del capítol 11 del Llibre de la Revelació, no identifica els dos testimonis amb Elies i Henoc, els identifica amb l'Antic Testament i el Nou Testament¹⁸. No ens arriba la identificació d'Henoc per vies donatistes. Sembla, doncs, tractar-se d'una tradició hispana i gàl·lica.

Això pel que es correspon al text del Còdex. Ara mirem les il·luminacions que acompanyen el text de l'Apocalipsi cap. 11.

¹⁶ GIL, J. *Corpus scriptorum muzarabicorum*. Pàg. 126 i ss. Madrid. CSIC. 1973.

¹⁷ ISIDORE DE SEVILLE. *Traité de la nature*. Ed. FONTAINE, J. Pàg. 20-21. Bordeaux. BIBLIOT. DE L'ÉCOLE DES HAUTES ÉTUDES HISPANIKUES. Fasc. XXVIII. CNRS. 1960.

¹⁸ CÉSAIRE D'ARLES. *L'Apocalypse expliquée par Césaire d'Arles*. Ed. HAMMAN, A.-G. París. DESCLÉE DE BROUWER. 1989.

ELS DOS TESTIMONIS A LES IL·LUMINACIONS DEL CÒDEX DE LA CATEDRAL DE GIRONA.

Els autors de les iconografies sí que identifiquen perfectament Henoc: escriuen el seu nom amb el d'Elies. Per a l'autor de les tres il·luminacions els dos testimonis són Henoc i Elies; i ho demostra tres vegades, il·luminant: Ap 11, 3-6; Ap 11, 7 i Ap. 11, 11-12. La primera il·luminació correspon, tal com hem dit, al fol 163r del Còdex. Anem a comentar aquesta il·luminació tot recordant que a les altres dues, les dels fol 166r i 167v, la mort i el trasllat al cel dels dos testimonis, tenen damunt d'ells el seu nom identificant-los com a Elies i Henoc, presentant-los com els dos testimonis del Llibre de la Revelació.

Cal notar al fol 163r la presentació d'ambdós testimonis amb vestits orientals o monacals; a més, mentre Henoc al Brodat porta barba, aquí al Còdex no en porta. És representat com un home jove, i al Brodat, com un home madur, tot accentuant el patriarca antediluvià que és, exactament el Testimoni del Dia del Judici, a la Fi dels Temps. Fixem-nos en el color "fosc" del rostre i de les mans d'Elies: ha estat endut pel Carro de Foc.

La següent il·lustració es correspon a Ap. 11, 7-8, i el seu comentari tracta de la destrucció de Jerusalem i de la decapitació dels dos testimonis¹⁹. L'escena és representada al fol 166r, però dividida en dues. A la part superior, es veu la destrucció de Jerusalem i porta el següent text: "*Antixps civitatem Hierusalem subertit*"; a la part inferior el text diu: "*Eliam et Enoc occident*", i es veu un dels dos decapitat, com ho és Joan Baptista el Precursor, mentre a l'altre li tenen posada l'espasa al coll.

La tercera i darrera il·luminació és al fol 167v "*Storia de eisdem testibus*"²⁰, corresponent a Ap 11, 11-14. Aquí també trobem identificats els dos testimonis al següent text: "*Ubi videntes eos inimici eorum Elias et Enoc ascenderunt in nube*", la iconografia, a part de presentar tots els habitants de la ciutat de Jerusalem morts pel terratrèmol, es veu ascendir Elies i Henoc dins d'un núvol blau que té els seus extrems marcats d'una fina línia vermella.

De tota la iconografia del Beat de Girona, a part de la identificació d'Elies i Henoc com als dos testimonis, com els dos lampadaris i les dues oli-

¹⁹ *Beati In Apocalipsin. Liber V, 12, 1 i ss.*

²⁰ *Beati In apocalipsin. Liber V, 13, 1*

veres dels Darrers Dies, hem de tenir molt present, per a la comprensió d'Henoc i del conjunt del Brodat, que les dues iconografies, la del Còdex i la del Brodat de Girona, ens el presenten amb un bastó en forma de *tau* i, evidentment, el més important és la *tau* i la seva significació.

Altres còdexs, com els d'Urgell i d'Osma, a les il·luminacions d'aquest text d'Apocalipsi Henoc no porta cap bastó i aleshores, evidentment, tampoc cap *tau*. Anem, però, a fer una petita descripció de la significació de la iconografia d'Elies i d'Henoc al Còdex. Explicarem la corresponent al fol 163r.

EL FOL 163r DEL CÒDEX DE LA CATEDRAL DE GIRONA. ELIES I HENOC, ELS DOS TESTIMONIS.

La representació és evidentment la corresponent a: *“Enviaré els meus dos testimonis vestits de sacs, a profetitzar durant mil dos-cents seixanta dies. Aquests dos són les dues oliveres i els dos lampadaris que estan sempre davant el Senyor de la terra. Si algú intenta de fer-los mal, els surt de la boca un foc que consumeix els seus enemics. Ben cert, si algú vol fer-los mal, morirà així! Aquests dos tenen poder de cloure el cel perquè no caigui la pluja durant el temps que profetitzin. També tenen poder de convertir l'aigua en sang i d'afligir la terra amb tota mena de calamitats, sempre que voldran”* (Ap 11,3-6). Una mica més endavant, veurem com no és l'únic text al qual fa al·lusió aquesta miniatura.

La iconografia ens els presenta dins d'un rectangle. Els costats del rectangle són fets amb dues línies de color vermell que contenen una sanefa de color blau pàl·lid, sobre un fons blau més fort. L'interior del rectangle és dividit horitzontalment en quatre parts desiguals en la seva amplada. Aquestes quatre parts, són significades pels següents colors de baix a dalt: d'un color groc rosat, morat, vermell i groc viu. El color groc rosat, ocupa un espai inferior al del morat i del vermell, que són iguals de mida, però també inferior al del groc de la part superior que, tot i tenir una mida més petita respecte dels dos anteriors, és més gran que el groc rosat o pàl·lid.

A l'interior del rectangle trobem un arc de ferradura, que torna a repetir la fórmula dels colors dels costats del rectangle, dues línies vermelles contenen dins seu un color blau amb, aquest cop, punts vermells, tant a les seves columnes com al mateix arc. La meitat superior del seu cercle és dins del color groc viu, la resta de l'arc és dins del color vermell, mentre el capitell i les

columnes que el sustenten es troben, de baix a dalt, la base de la columna i part d'ella dins el color pàl·lid, part de la columna i el capitell dins del color morat. El capitell de les columnes, d'on arrenca l'arc, està format per tres elements: la base plana, arrancant amb tres fulles vermelles i dues de blaves, sobre fons groc en la columna corresponent a Elies; tres fulles color terra i dues color blau, en la corresponent a Henoc.

Per la part superior i a cada costat o angle superior sortint de l'arc de ferradura trobem dins un fons de color daurat dos arbres, cadascun en relació a un vèrtex superior del rectangle, són arbres petits d'un sol tronc, amb tres branques, possiblement es tracta de dues oliveres, oliveres, però, sense fruit, a diferència de les dues oliveres que són al costat de cadascun dels dos testimonis. Aquestes dues oliveres són dins de la quarta franja, la superior, indicada pel color groc viu, que també omple la part superior de l'arc de ferradura que, amb l'inici de color vermell, forma un semicercle obert mirant avall.

Mentre els dos arbres exteriors, situats sobre de l'arc de ferradura i inclinats vers el corresponent vèrtex superior del rectangle, no tenen fruits, les dues oliveres que acompanyen Elies i Henoc, dins l'arc de ferradura, en tenen, de fruits. Exactament onze fruits, talment com Henoc té a l'escut circular del Brodat de Girona: onze cercles o estrelles.

Les oliveres que acompanyen els dos testimonis dins l'arc de ferradura, no són completament iguals: si bé coincideixen a tenir cadascuna onze fruits, l'olivera d'Elies té sis branques, mentre la corresponent a Henoc, en té set. Cal remarcar que les branques de les dues oliveres neixen del tronc, precisament, quan comença un dels quatre colors que serveixen de base a tota la iconografia, exactament tot just quan comença el color vermell. El tronc neix dins d'un color rosa pàl·lid i després segueix dins del morat fins al vermell on neixen les branques de les dues oliveres. Tres colors, doncs.

La significació d'aquests onze fruits que tenen cadascuna de les dues oliveres, coincidents amb els onze cercles de l'escut d'Henoc al Brodat, és molt senzilla.

ELS ONZE FRUITS DE LES DUES OLIVERES DEL FOL 163r DEL CÒDEX DE LA CATEDRAL DE GIRONA.

La primera indicació la trobem al següent text, que hem esmentat abans: *“Va tenir un altre somni, el va explicar al seu pare i als seus germans,*

i digué: Heus ací un altre somni, com si el Sol, la Lluna i onze estrelles es prostraven davant meu" (Gn 37, 9).

Aquest és un dels somnis de Josep, fill de Jacob. Quan l'explica, provoca l'enveja dels seus germans i decideixen fer-lo desaparèixer. Aquesta enveja va portar-los a vendre'l i a fer creure al seu pare, Jacob, que havia estat mort. Per la tradició jueva Josep és un just perseguit, posat com a exemple de comportament al salm 104, 16-23; Sv 10, 13-14; Sir 49, 15. Als llibres dels Macabeus és exemple dels que han estat fidels a la Llei.

En els escrits del Nou Testament el trobem citat al llibre dels Fets dels Apòstols, quan Esteve diu: "*Els patriarques, engelosits de Josep, el van vendre perquè se l'emportessin a Egipte*". El protomàrtir sant Esteve cita Gn 37, 11-12, quan parla de la continuació del text on Josep explica el seu somni on: "*.... el Sol, la Lluna i onze estrelles es prostraven davant meu*". Per a sant Esteve, Josep fill de Jacob és una de les etapes de la Història de la Salvació.

No es pot oblidar que Josep és una prefiguració de Jesucrist: la túnica de Josep, portada pels seus germans a Jacob, envermellida amb sang de cabrit prefigura de forma imperfecta la Passió de Jesucrist. Tanmateix, ens està indicant que el temps, com el mateix Israel, o si volem les edats, els temps descrits fins a l'encarnació del Verb, Israel aconsegueix el somni de Josep, inclinant-se davant del messies promès i, per tant, en homenatge al seu creador. Però, especialment, Josep té el seu lligam, com a prefiguració del Messies, com a model de les virtuts cristianes; per exemple: ell és qui dona el blat, ell és qui distribueix el blat per poder menjar.

Qui tracta així la figura de Josep és sant Gregori d'Elvira. Comença fent la lloança de les seves virtuts comentant l'incident amb la dona de Putifar²¹, tot dient que Josep, en els seus actes, prefigurava el Crist²². I, més endavant, explica com la túnica de Josep és feta per Jacob de diferents colors i aquesta varietat de colors indicava la diversitat de pobles i nacions que creu-

²¹ Gregori d'Elvira diu que la dona de Putifar és figura de la Sinagoga, que va darrere de déus aliens, que vol portar a terme per mitjà de l'adulteri, com fariseus i escribes feien transgredint la llei divina.

GREGORI D'ELVIRA. *Tractatus de Libris SS. Scripturarum*, V. MIGNE. PLS 1, columna 386.

²² "*Unde et Ioseph iste adulescens et Haebreus, typum habens Xpristi, generosus de patre, generosior de innocentia, ob invidiam revelationis distractus Ismaelitis a fratribus, in domum devenerat hominis argyptii*" i més endavant "*Sed quia dixi hunc venerabilem patriarcham Ioseph typum Xpristi in suis actibus pertulisse, debemus utique singulis singula comparare ut cum universis universa conveniat...*".

GREGORI D'ELVIRA. *Tractatus de Libris SS. Scripturarum*, V. MIGNE. PLS 1, columnes 383-385.

rien en Crist, aquesta diversitat de colors indicava el que seria l'Església (Is 49,18; Sl 44, 10), és després d'aquesta exposició que Gregori d'Elvira esmenta el text de Gn 37, 9 referent al somni de Josep: les onze estrelles, el Sol i la Lluna, inclinant-se davant d'ell.

Tenim un problema no resolt: només tenim onze rodones al Brodat i onze fruits al Còdex. I el text del Gènesi esmenta onze estrelles, el Sol i la Lluna. L'onze és un nombre imperfecte, expressa quelcom no acomplert. Cercant l'ús de l'onze trobarem els altres significats que expliquen la seva presència al Brodat i al Còdex.

El nombre onze el trobem al llibre de l'Èxode, dins els capítols on el Senyor dona les seves instruccions a Moisès respecte de les primícies per a la construcció de la Tenda, del Santuari, de l'Arca de l'Aliança, el propiciatori i els querubins, el canelobre... Concretament, el nombre onze, el trobem esmentat al capítol 26, 7 del llibre de l'Èxode, quan es refereix respecte de la Tenda, dins d'una exposició cosmològica relacionada amb els misteris de Jesucrist i de la seva perspectiva eclesial: *"De les pells teixeix vels per posar-ne per damunt de la Tenda; en faràs onze d'aquests vels"*²³.

Aquest text que hem citat d'Ex 26, 7 és tractat de nou al capítol 36, 14 i ss del mateix llibre de l'Èxode, però només es troba, aquest segon relat, al text hebreu, el text massorètic, és absent doncs als LXX, no es troba aquest text a la versió grega. La Vulgata de Jeroni sí que té aquest text, diu: *"Fecit et saga undecim de pilis..."*.

A l'Evangeli de Mateu també tenim expressat un contingut respecte del nombre onze, de les hores del dia²⁴ Tot el nostre temps és, per la comprensió cristiana del temps de Déu, només un dia (Sl 89,4).

El text de Mateu diu: *"... un propietari que va sortir de bon matí a llogar treballadors per a la seva vinya. Després de fer tractes amb ells per un jornal d'un denari, els envià a la seva vinya. Va tornar a sortir cap a l'hora tercera, en veié d'altres que s'estaven a la plaça sense feina i els digué: Aneu*

²³ Per a una bona explicació del text que segueix a Ex, 26, 7 on s'expliquen les mides i les disposicions per a com posar-les, veure: COSMAS INDICOPLEUSTÈS. *"Topographie chrétienne"*. V, 30-32. Ed. WOLSKA-CONUS, W. Paris. SOURCES CHRÉTIENNES. CERF. 1968.

²⁴ A l'Antic Testament només es troba referència a les hores del dia al llibre de Daniel 3, 6; 4, 16. Existeix una divisió del dia i la nit, cadascuna de dotze hores. Aquesta divisió, probablement es correspon al temps babilònic i pot haver està assumida durant l'exili, o sota la influència grega o romana. De fet, aquesta divisió del temps és present a l'època de Jesucrist, és quelcom comú. (Veure també: Mc 8, 13; 15, 25, 34; Mt 9, 22; 10,19; 27,46; 26,40; Jn 4, 6. 52; Ac 5,7; 10,30; 19,34...).

també vosaltres a la meua vinya i us donaré el que sigui just. Cap a l'hora sisena i l'hora novena va sortir una altra vegada i va fer el mateix. Encara va sortir cap a l'hora onzena... en va trobar d'altres, els diu: Aneu també vosaltres a la meua vinya. Quan va arribar el vespre, l'amo de la vinya va dir a l'encarregat: Crida els treballadors i paga'ls el jornal... els qui havien començat a treballar a l'hora onzena van cobrar un denari cada un... els primers també van rebre un denari.. Mentre cobraven, protestaven contra el propietari... Aquests darrers han treballat només una hora i els pagues igual que a nosaltres, que hem hagut de suportar el pes de la jornada i la calor". L'amo va respondre a un d'aquests. Company, jo no et faig cap injustícia. No havíem fet tractes per un denari? Doncs pren el que és teu i vés-te'n. A aquest darrer li vull donar igual que a tu. Que no puc fer el que vull amb el que és meu? O és que tens enveja perquè jo sóc generós? Així, els darrers passaran a primers, i els primers, a darrers." (Mt 20, 1b- 16).

Tinguem present però, que el text d'aquesta paràbola té un missatge molt clar, si compremem que el salari expressat en el denari és la salvació d'aquell qui el rep, allò explicat aquí en referència als Darrers Dies. Després d'aquest text, tot seguit, el mateix Evangeli comença el tercer anunci de la Passió i la Resurrecció.

Sant Ambròs de Milà: "*Veritablement el dia té dotze hores*" (Jn 11,9), per això, en sentit místic, és dit de Crist que és el dia amb els seu dotze apòstols, els quals han brillat amb resplendor celestial, encara que de forma polifacètica pel que a matisació es refereix... I a l'hora onzena i a les que encara queden del dia és quan té lloc el Sant Adveniment. Per això el mateix Evangeli diu: *Camineu mentre encara tingueu llum* (Jn 12,35)"²⁵. Tenim doncs una comprensió de l'onze que ens porta directament al darrer Dia, al Judici Final, partint de l'explicació de Mt 20, 1 i ss., de la paràbola de la vinya, feta pel bisbe de Milà.

Al Comentari als Salmes d'Asterios el Sofista, es troba una homilia tractant el següent text del salm 2, 2 : "*Els senyors de la terra s'han aixecat, i els prínceps s'han unit tots junts, contra el Senyor i contra el seu Crist*". Continua dient l'homilia: "*El just ha errat. Ha abreuja el rellotge (ὠρολόγιον) dels Apòstols. Del dia de dotze hores (δωδεκάωρου) dels deixebles n'ha fet un*

²⁵ ST. AMBRÓS DE MILÀ. *Tractat sobre l'Evangeli de Lluc VII*, 222- 223, Ed. GARRIDO BOÑANO, MANUEL. Madrid. BAC. 1966.

dia d'onze hores: Ha mostrat l'any () del Senyor privat d'un mes. I és per això que és onzè el Salm on es diu la lamentació dels Onze sobre el Dotze"²⁶. El just que erra és Judes, i errant deixa l'any en onze mesos, ja que els apòstols, com els fills de Jacob, són relacionats amb els mesos de l'any.

Al text d'Asterios es troba una antiga interpretació feta sobre un text d'Isaïes: "(M'ha enviat) a proclamar l'any de gràcia del Senyor i un dia de justícia" (Is. 61,2), i com aquesta profecia explica que després del baptisme, ha estat, només un any el temps de predicació de Jesucrist. Sant Ireneu, en canvi, ha comprès aquest any com el temps de l'Església, un temps omplert per la predicació²⁷. En aquest text d'Isaïes 61, 2 hi trobarem relació amb la concepció dels temps que hem vist més amunt, donada per sant Ireneu de Lió i per Hipòlit de Roma.

No podem oblidar que un dels continguts del Brodat de la Creació és la seva referència als Darrers Dies. Ho hem esmentat més amunt. Al somni de Josep veiem que el Sol, la Lluna i onze estrelles s'inclinaven davant d'ell i després, Josep és venut pels seus germans i com aquests enganyen Jacob amb la túnica tacada de sang.

La clau, per comprendre Asterios el Sofista, la tenim al Llibre de la Revelació: "Llavors vaig sentir el nombre dels qui havien estat marcats: eren cent quaranta-quatre mil de totes les tribus d'Israel: dotze mil de la tribu de Judà, dotze mil de la tribu de Rubèn, dotze mil de la tribu de Gad, dotze mil de la tribu d'Aser, dotze mil de la tribu de Neftalí, dotze mil de la tribu de Manassès, dotze mil de la tribu de Simeó, dotze mil de la tribu de Leví, dotze mil de la tribu d'Issacar, dotze mil de la tribu de Zabuló, dotze mil de la tribu de Josep, dotze mil de la tribu de Benjamí" (Ap. 7, 4-8).

Són dotze les tribus salvades. Però Dan no figura en aquesta relació, la tribu de Dan és exclosa a l'Apocalipsi. La substitueix la tribu de Manassès que és descendent de Josep. Ara cerquem a les Escripures els motius d'aquesta absència. El primer comentari on es donen motius de tal absència és a partir d'aquest text de Jeremies: "Escoltarem, vingut de Dan, el remor dels seus ràpids cavalls; tota la terra tremolarà amb el rellinar dels seus corsers al galop; i vindrà i devorà la terra i tot el que l'omple, la ciutat i els seus habitants" (Jr 8,11).

²⁶ ASTERIUS EL SOFISTA: *Homiélie sur les Psaumes*, XX, 14. Ed. RICHARD, M. Pàg. 158.

²⁷ IRENEU DE LIÓ. *Adversus. Haereses*. II, 22, 2. Ed. ROUSSEAU, ADELIN / DOUTRELEAU, LOUIS. Paris. SOURCES CHRÉTIENNES. CERF. 1982.

Hom pot comprovar com a la llista de les tribus d'Israel treta del llibre de la Revelació 7, 5-8 i que l'*Indiculus* reproduceix, no hi figura la tribu de Dan. I en canvi l'autor d'aquest text ens explica el contingut de Gn 49, 17 on Dan és comparat amb la serpents²⁸.

Sant Ireneu de Lió, a les línies immediatament anteriors, a l'encapçalament de V, 30, 2, parla d'aquells bisbes que fan mestratge erròniament amb els nombres per indicar qui és l'Anticrist. Els diu que més val que es converteixin en deixebles i facin servir el veritable nombre, per tal de no ser comptats entre els falsos profetes, ja que la xifra, segons les Escripures, és el 666 i, com diu l'Apocalipsi, primer vindran els deu reis que regnaran i després apareixerà el que vindicarà per a ell l'imperi, tot apoderant-se dels tres reis, si té un nom amb l'esmentada xifra és veritablement l'abominació de la desolació (Dn 9, 27; Mt 24,1), i continua dient que Pau ensenya el mateix: quan diguin pau i seguretat caurà sobre d'ells de forma fulminant l'extermi (1The 5,3).

Dit això, afegeix el text de Jeremies que hem citat unes línies més amunt: “*Al seu torn, Jeremies, a més del seu sobtat adveniment, revelà la tribu de procedència, en dir: “Escoltarem, vingut de Dan, el remor dels seus ràpids cavalls; tota la terra tremolarà amb el rellinar dels seus corsers al galop; i vindrà i devorarà la terra i tot el que l'omple, la ciutat i els seus habitants. Per això també l'Apocalipsi (Ap 7, 5-8), no esmenta aquesta tribu entre les que se salven”.*

Què ens diu Hipòlit de Roma? “*D'aquest (l'Anticrist) parlen totes les Escripures... El Senyor va donar el seu testimoni (Mt 24,15; Mc 13,14) i els apòstols van ensenyar el mateix sobre ell i Joan revelà misteriosament el seu nom, mitjançant una xifra...*”²⁹. I seguint el comentari d'aquest text, exposa: “*Dan diu (Gn 49,16) jutjarà el seu poble, com si només existís una sola tribu a Israel. Això parcialment s'acomplí en Samsó, qui nascut de la tribu de Dan jutja el poble durant vint anys (Jt 16,31). Però s'acomplirà de ple en l'Anticrist, qui, fet jutge terrible i tirà, jutjarà el seu propi poble i farà oposició “serpent assegada a la vorera del camí” (Gn*

²⁸ *Indiculus de adventu Enoch et Eliae*, 10 i ss. Ed. GIL, J. *Corpus scriptorum muzarabicorum*. Pàg. 129. Madrid. CSIC. 1973.

²⁹ HIPÒLIT DE ROMA. *Comentari de Daniel*, IV, 49, 2. i ss. Intrd. BARDY, GUSTAVE / Text i Trd. LEFÈVRE, MAURICE. París. SOURCES CHRÉTIENNES. CERF. 1947.

49,17), al Verb de la Veritat, intentant mossegar els que caminen amb recititud"³⁰.

Més endavant Hipòlit diu, comentant la benedicció de Moisès: "I respecte de Dan digué (Moisès) "Dan és un cadell de lleó" i saltarà de Basan" (Dt 33,22). Per haver anomenat les escriptures a Crist, "lleó i cadell de lleó", (Gn 49,9) per la seva dignitat reial, del poder i la glòria que té, digué Moisès el mateix de l'Anticrist, ja que el fals vol ser en tot semblant al Fill de Déu... Jacob diu: "Dan serà serpent cargolada al camí" (Gn 49,17). I Moisès afirma "cadell de lleó és Dan" (Dt 33,22), doncs per un temps serà, pel poble, rei". I Jeremies diu: "Escoltarem, vinguet de Dan, el remor dels seus ràpids cavalls; tota la terra tremolarà amb el rellinar dels seus corsers al galop; i vindrà i devorà la terra i tot el que l'omple, la ciutat i els seus habitants"³¹.

Són pocs els autors que parlen de la tribu de Dan com a aquella de la qual sorgirà l'Anticrist: Sant Ambròs esmenta que Judes és de la tribu de Dan³², i Rufí d'Aquileia escriu comentant Gn 49, 16-18, que alguns diuen d'aquesta tribu de Dan que d'ella sortirà l'Anticrist, d'altres, que en sortí Judes, però que ell no veu clares aquestes exposicions (*Sed vix mihi videtur explicari posse talis intelligentiam*) i, afegeix A. Orbe que el text va passar literalment, sense aquesta clàusula final, que hem reproduït en llatí, a sant Isidor i d'aquest, sense la clàusula, el va agafar Beat per al seu Comentari³³. Es troba el text al *Liber Primus* 5, 1-7 del Comentari de Beat³⁴. Tenim doncs aquesta

³⁰ HIPÒLIT DE ROMA. *De benedictione Isaac et Jacob* XXII (Dan). PATROLOGIA ORIENTALIS, 27,90 i 229..

³¹ HIPÒLIT DE ROMA. *De benedictionis Moise*. PATROLOGIA ORIENTALIS 27, 182 i 183..

³² ST. AMBRÒS DE MILÀ. *Enarrationes in duodecim psalmos davidicos*, 40, 28. MIGNE. Pl 14, 921-1180.

Devem aquesta cita i les dues anteriors a: ORBE, A. *Teologia de San Ireneo*. v. III, pàg. 262. Madrid. BAC. 1988

³³ RUFÍ D'AQUILEIA. *Benedictionis Patriarcharum*, II, 16. Ed. SIMONETTI, pàg. 213, 16 i ss. CCI, 20 ISIDOR DE SEVILLA. *Quaestiones in Genesim* PL, 83, 282, 9 i ss.

Respecte de Beato cita *In apocalypsim* I, 17 i la font final és Romero Pose; com queno hem pogut esbrinar el títol de l'obra de Romero Pose, ja que A. Orbe només diu: t. I, P. 134, 13 i ss, hem fet servir el seu text crític que acompanya l'edició facsímil del Còdex de Burgo d'Osma, per verificar la informació.

³⁴ *Beati in Apocalypsin*, pàg. 82-83.

tradició fonamentada en sant Ireneu de Lió, Hipòlit de Roma, Ruffí d'Aquileia, Isidor de Sevilla, i recollida per Beat en l'elaboració del Comentari de l'Apocalipsi³⁵. “*Per això també l'Apocalipsi no esmenta aquesta tribu entre les que se salven*”. I per això té Henoc onze estrelles al seu escut al Brodat i onze fruits a les dues oliveres al Còdex. Amb aquesta absència no s'arribava a dotze, però ni a dotze apòstols, Judes mancava, i a onze patriarques d'Israel, ja que Dan és el bressol de Judes i l'Anticrist.

Les comunitats on es fa el Brodat i el Còdex, tenen coneixement d'aquesta tradició; en el cas del Brodat és prou clar i a la il·luminació al Còdex del fol 163r la presència d'onze fruits a cadascuna de les oliveres que acompanyen els dos testimonis sembla que no són posats per motius “estètics”, sinó de contingut. A la iconografia d'Henoc al Brodat és on es troba una de les referències als Darrers Dies al Brodat de la Nova Creació de la catedral de Girona. A la il·luminació dels dos testimonis del Còdex de la mateixa catedral, es troba la mateixa significació.

Les il·luminacions del Còdex ens confirmen la identificació d'Henoc com a l'*Annus* del Brodat, i el text del Comentari que l'acompanya, i que hem esmentat al seu lloc, també ho fa, tot situant-nos a l'any 975, i el lloc de la realització del Còdex, ben allunyat de Girona. Amb la datació de l'*Indiculus de Adventu Enoch et Eliae* (meitat del s. IX), tenim ben present la tradició respecte d'Henoc com el segon testimoni, a l'Església Hispana, als s. IX i X.

LES LLUMINÀRIES DEL FOL 163r DEL CÒDEX DE LA CATEDRAL DE GIRONA.

Els llums pengen de l'arc de ferradura, dins del color groc viu, però només en part, ja que una part d'ells, on hi ha les llànties que s'encenen i donen llum, és dins del color vermell; totes dues tenen quatre braços, fàcil-

³⁵ A. Orbe cita entre d'altres Beda el Venerable, sense especificar-ne el lloc, com a autor d'un text on explícitament se cita la tribu de Dan com a origen de l'Anticrist. També ens dona un text apòcrif jueu que sembla anar en la mateixa línia. Es tracta del *Testament de Dan*: “*Doncs conec que en els darrers dies us apartareu del Senyor i us entrebancareu amb Levi i us resistireu a Judà: però no podreu contra ells, perquè l'àngel del Senyor els condueix a tots dos, perquè en ell estarà Israel. I quan us separeu del Senyor, caminareu amb tota malícia, portant a terme les abominacions dels gentils... llegí en efecte, al llibre d'Henoc el Just que el vostre cap és Satanàs i que tots els esperits de fornicació i d'orgull obeiran Levi*”

ORBE, A. *Teología de San Ireneo*. v. III, pàg. 260-263. Madrid. BAC MAIOR. 1988.

ment identificables, en la mesura que fan referència a les del Temple.

Els llums, de color daurat, són normalment signe de la presència divina (2Re 22,29), però com que només Ell pot donar llum i vida (Pr 20,27) hem de comprendre el fet d'estar apagats com una indicació d'espera, de no haver-se iniciat la Litúrgia. Per això el Llibre de la Revelació diu: *"No hi haurà més nit, no caldrà la llum dels gresols ni la del Sol: el Senyor Déu els il·luminarà, i regnaran pels segles dels segles"* (Ap 22,5)... Només cal recordar dos texts, un referent a Elies i l'altre a Joan Baptista, i del que els succeeix per la seva proximitat amb Déu. El primer: *"Llavors s'aixecà el profeta Elies: era com el foc, i la seva paraula cremava com una torxa"* (Si 48,1); el corresponent a sant Joan el Precursor: *"Joan era la llàntia encesa i resplendent..."* (Jn 5,35a). El color daurat es correspon a: *"Veig un canelobre tot d'or... El canelobre té set gresols i set brocs"* de Za 4, 2b.

Així mateix les dues oliveres són esmentades al llibre de Zacaries: *"Als costats del canelobre hi ha dues oliveres, l'una a la dreta i l'altra a l'esquerra... Què signifiquen les dues branques d'olivera que hi ha al costat de les dues canelles d'or que deixen rajar l'oli daurat?... Aleshores ell em va dir: Són els dos ungits que estan al servei del sobirà de tota la terra"*. (Za 4, 3. 12b. 14). Però aquest text no és adreçat ni a Henoc ni a Elies: Cap dels dos no és el destinatari de la profecia de Zacaries i aquesta il·luminació ho diu clarament: els llums tenen només quatre ciris, ja que són ciris, i ciris apagats, i quan els ciris són apagats, quan els llums són apagats, significa que no es té culte, no són davant del Senyor, encara no és el Temple, no són al Reialme; això és el que diu aquesta il·luminació.

No cal dubtar-ne gaire, a la visió de Zacaries només hi ha una lluminària i és signe de la presència de Déu. I el que és el més important, per la comunitat de Tàbara, per l'Església hispana, l'anunci de Zacaries es refereix a la unió rebuda per Zorobabel i Josuè: l'acompliment de la profecia de Jeremies (Jr 33, 14-16), referent a la unió del poder civil i el religiós. Aquests dos poders seran associats als temps de la Salvació, als temps messiànics: *"En aquells dies farà créixer del llinatge de David un Germen just que practicarà el dret i la justícia a la terra"*. Només es correspon al rei i al sacerdot, a Jesucrist. Tanmateix, l'Emmanuel del Brodat així ens ho diu, Ell és sacerdot i rei, pels seus vestits, per seure al tron i per les mateixes paraules que l'acompanyen: Rex Fortis.

ELS DOS TESTIMONIS DEL FOL 163r DEL CÒDEX DE LA CATEDRAL DE GIRONA.

Elies és a la dreta de la iconografia, amb un mantell més curt de color verd, obert pel davant, amb una caputxa que cobreix tot el cap. A sota i fins als peus, una túnica de color vermell. Una cinta blanca dividida en sis compartiments, amb un punt vermell a cadascun d'ells, cobreix el seu front. Està dret, descalç, sobre dos trapezis, el superior invertit; aquest és de color blau i l'inferior de color vermell; ambdós colors omplen els trapezis. Té un bastó a les mans, acabat en punta. Cal fixar-se en la posició d'ambdues mans agafant el bastó: mentre la dreta té una posició física correcta, l'esquerra presenta obert el palmell de la mà front de qui mira i per sota de la dreta.

Henoc es troba a l'esquerra sota el seu llum, com Elies ho està del seu. Els seus vestits són iguals als d'Elies però amb diferents colors, i els trapezis sota els peus són iguals de forma, però els colors són inversament col·locats. La capa amb caputxa és de color groc, la túnica de sota és de color blau, la cinta del seu front és vermella amb cinc cercles blancs. Els seus peus nus descansen sobre dos trapezis, el superior invertit en la seva posició. El superior és al seu interior de color vermell, mentre l'inferior és de color blau. Porta a la mà, com hem indicat abans, un bastó amb forma de tau. La posició de les mans agafant el bastó es: l'esquerra i a dalt ens mostra el palmell de la mà en la mateixa posició que Elies, però per sobre de la dreta que és manté tancada i amb una posició natural.

El color groc de la capa amb caputxa d'Henoc, en aquesta iconografia, cal dir-ho per tancar aquesta petita explicació, significa que la saviesa de Déu ha estat donada com un do a Henoc. Aquest do es correspon a un i l'altre, ja que la saviesa, la Paraula, ha estat donada als profetes i això és i significa Elies, els profetes i el profetisme. Per això el color de la seva túnica és el vermell, signe de martiri, de donar la sang com a testimoni, com va fer Joan Baptista el Precursor, ja que ell és l'Elies que havia de venir. Com blau és el color de la túnica d'Henoc, aquí significat fidelitat, comprès aquest color com a significació del seu recte caminar davant de Déu. I els colors de les túniques no són intercanviables, car cadascun ha estat cobert per diferents virtuts d'acord amb els seus mereixements.

Els rostres d'Elies i d'Henoc tenen un mateix color, però tonalitats diferents; en el cas d'Elies, molt més fosc, cal fixar-s'hi, però no és quelcom casual. Les mans tenen les mateixes tonalitats en cadascun d'acord amb la del

rostre, mentre els peus són perfectament blancs en tots dos. I no és una distinció “estètica”, ni les cares fosques ni la posició de les mans.

El blau dels trapezis, tant d’Henoc com d’Elies, és un blau molt fort, diferent del dels seus vestits. El naixement de les columnes de l’arc de ferradura, els dos trapezis i la part corresponent dels cossos dels dos testimonis, concretament dels genolls als peus, es troben dins del color groc rosat o pàl·lid.

Respecte del verset que diu: “*Aquests dos tenen poder de cloure el cel perquè no caigui la pluja durant el temps que profetitzin*”, cal recordar el text de la carta de Jaume, concretament a l’epíleg, on diu: “*Elies, que era un home com nosaltres, va pregar amb insistència perquè no plogués, i no va ploure damunt la terra durant tres anys i sis mesos*” (Jm 5,17).

Els autors de la iconografia no segueixen en les seves il·luminacions el text del Comentari de Beat del Còdex de Girona³⁶. En tot cas la del *Praefatio* 4, 78, car és aquesta l’única identificació d’Henoc com a testimoni, dins del Comentari, i podem dir que, possiblement és un afegitó posterior a l’escrit de Beat. A l’esmentat *Praefatio* s’identifica l’altre testimoni: “... *qui Christum praedicant et a malis non recedunt, quia qui legem et evangelium non observat, tanquam antichristus Eliam et Enoc occidet*”, que es correspon al passatge del Llibre de la Revelació quan diu: “*Quan hauran acabat de donar testimoni, la bèstia que pujarà dels abismes els farà la guerra, els vencerà i els matarà*” (Ap 11,7).

Mirar aquesta iconografia porta a recordar el que hem dit respecte de la presència del IV Llibre d’Esdras dins la Litúrgia Hispana, ja que a la Litúrgia, trobem una antífona que invita a mirar amb alegria la gran glòria de Déu que “*suscepit iustos*”, aquells que han observat la llei, l’alegria de veure’ls reunits en graners, on guarden un gran silenci. Aquest silenci, aquest silenci d’espera, és dins aquesta il·luminació l’expressió de l’espera de la Parusia del Senyor, del seu Segon Adveniment³⁷.

³⁶ L’autor del comentari sobre les miniatures del Còdex de Girona, diu: “*Las referencias gráficas del Apocalipsis no pueden apoyarse en la espiritualización simbólica propugnada por Ticonio y el donatismo*”. Nosaltres afegiríem que tampoc amb les de Beat.

CAMON AZNAR, J. *El arte en los Beatos y el Códice de Gerona*. Pàg. 42

³⁷ El text de l’antífona és: “*Videbunt quum exultatione magna gloriam Dei que suscepit iustos, quia fidenter serbaverunt legem, nunc in promptuariis eius anime eorum congregata requiescunt in silentio multo*”. BROU, L. *Le IV Livre d’Esdras dans la Liturgie Hispanique et le Graduel Romain: Locus iste de la Messe de la Dédicace*. Sacris Erudiri, 9 (1957), Pàg. 80-81.

Per la proximitat d'aquesta antífona al contingut de la il·luminació del Còdex, cal tenir present allò dit per Dom L. Brou, respecte del Breviari de Ximenes³⁸, ja que aquest dóna una variant molt important de l'antífona, car on diu l'Antifonari de Lleó i el de sant Millan com manté el Senyor als justos: "*fidenter servaverunt*", el Breviari de Ximenes diu: "*viventes servaverunt*", i "*viventes*" és el mot exacte del text d'Esdres d'on s'elabora la dita antífona. Dom L. Brou té el Breviari de Ximenes, en aquest cas, per tenir un text més pur que els Antifonaris de Lleó i sant Millan. És aquesta antífona i allò dit per sant Ireneu respecte d'Henoc i d'Elies que ens donarà la comprensió dels quatre colors d'aquesta il·luminació on ens són presentats els dos testimonis.

Normalment tothom esmenta el mil·lenarisme, l'espera del que succeirà l'any 1000, però pocs esmenten el fet de com el mateix Isidor de Sevilla, a les seves Etimologies, escriu, dins de la sisena edat: "*Quant temps resta d'aquesta sisena edat, només Déu ho sap*"³⁹. Perquè l'inici de la setena correspon a la Segona Vinguda. És en aquesta comprensió dins de la qual es mouen els cristians de la Tarraconense.

És possible que la comunitat de Tàbara sí que ho recordessin, ja que no obliden de posar a l'olivera d'Elies sis fulles, perquè Elies ja ha vingut, tal com diu l'Evangeli: "*És aquell de qui diu l'Escriptura: Jo envio davant teu el meu missatger perquè et prepari el camí... I ni que no ho volguéssiu creure, ell és Elies, el qui havia de venir*" (11, 10. 14).

I per això l'Olivera d'Henoc en té set, de fulles, perquè ell és testimoni el Darrer Dia del Just Judici del Senyor, mentre la d'Elies només en té sis, de fulles, perquè aquest ja ha vingut i ho ha fet al Sisè Dia, mentre Henoc arriba el Darrer Dia, el setè. El vuitè Dia, que és el Primer Dia, és el de l'entrada dels justos al Reialme Etern.

La *tau*, el bastó amb forma de *tau* que acompanya Henoc, és la fusta per la qual és vençuda la mort, donant la vida per la humanitat i pel cosmos. Per això també es troba la *tau* acompanyant Henoc al Brodat, per això és representada la Invenció de la Creu al Brodat de Girona. Henoc porta la *tau*, al fol 163r, no únicament com a la marca que porten al front els cristians, la porta també com a expressió de com també el cosmos serà creat de nou:

³⁸ Migne PL 86, 1426 B-C.

Veure nota 2 de la pàgina 81 del text citat de Dom L. Brou.

³⁹ ISIDOR DE SEVILLA. ETIMOLOGIES, V, 39, 42.

“Després vaig veure un cel nou i una terra nova. El cel i la terra d’abans havien desaparegut, i de mar ja no n’hi havia” (Ap 21,1) i poc després: “I el qui seu al tron va afirmar: Jo faig que tot sigui nou” (Ap 21,5).

El baptisme és donat per la Creu i és ella la que inicia el ritu baptismal. Dins la tradició de la Tarraconense això és ben present. Prudenci a l’*Apotheosis* diu: “ (Julià l’Apòstata) *Un dia oferia un sacrifici a Hècate i volia propiciar-se-la amb tot de sang... enmig del sacrifici, exclamà pal·lid el sacerdot: “Bah, ¿què faig?” Un déu més gran, excel·lent príncep, no sé pas quin, intervé damunt el nostre altar, un déu tan gran que no podem aguantar la seva presència... Ell mateix... mira els que hi ha al seu entorn per veure si algun adepte del baptisme s’ha fet als polsos el senyal de la creu... és detingut un soldat de la tropa de minyons... i confessa que duu el senyal de Crist*”⁴⁰. És aquesta creu, la tau marcada al front, la que es troba al llibre d’Ezequiel 9, 4-6 i al Llibre de la Revelació 7, 2-3; 14, 1. Té, doncs, la tau, caràcter salvífic, la Creu salva. I Gregori d’Elvira identifica la *tau*, amb la Creu, i pel seu valor numèric, tres-cents, amb els homes de Gedeó (Jt 7, 7 i ss)⁴¹.

Aquest contingut no és allunyat, tot el contrari, de la Litúrgia. Eusebi de Cesària, en la consagració de la basílica de Tir, quan parla de l’altar i en referència a aquest diu: “*A la dreta està dret el Gran Sacerdot de l’Univers, el mateix Jesús, el Fill Únic de Déu...*”⁴².

Tenim doncs el motiu pel qual Henoc té la *tau* aquí al Còdex, il·luminant el Llibre de la Revelació. El mateix motiu pel qual la té al Brodat.

Aquest és el lligam, més enllà de les il·luminacions, de les coincidències entre el Còdex i el Brodat, que permet dir realment que el Comentari de l’Apocalipsi i el Brodat de la Catedral de Girona, parlen, expliquen el mateix, a partir de l’experiència de l’Església hispana, el segon d’ells realitzat dins de la Tarraconense.

⁴⁰ PRUDENCI. *Natura de Déu*. 460- 500.

⁴¹ Gregori d’Elvira. *Tractatus de Libris SS. Scripturarum*, XIV, 4 i ss.

⁴² EUSEBI DE CESÀRIA. *Història Ecclesiàstica*, X. 4, 66-67. Ed. BARDY, G. Paris. SOURCES CHRÉTIENNES. CERF. París.